

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੈੜ

ਜੀ. ਐਸ. ਰਿਆਲ
ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲ ਅਧਿਐਨ,
ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਸ਼ੇਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ
1984

“*ekaḥ śabdaḥ samyagjñātaḥ suprayuktaḥ
svarge loke kāma dhugbhavati*”

—Patanjali

“ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰਯੋਗ
ਲੋਕ, ਪਰਲੋਕ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ”

—ਪਤੰਜਲੀ

ਸ਼ਬਦ ਮਾਨੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਧੜਕਣਾਂ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੋਚਣੀ, ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅੰਕਤ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਉਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। “ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੈੜ” ਉਪਰੋਕਤ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਨਿਤਾਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮੂਲ-ਲੇਖ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਲੇਖ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ, ਕੁਲ ਬਾਈ ਲੇਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਝਾਕੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੌਕਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਤੇ ਗਤੀ-ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ, ਇਕ ਵਡੇਰੇ ਧਰਾਤਲ 'ਤੇ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਥੇ ਆਮ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਵੀ ਰੋਚਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ।

ਜੀ. ਐਸ. ਰਿਆਲ

ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ

ਵਿਸ਼ਾ-ਪ੍ਰਵੇਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤੀ : ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਤੇ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ 1

ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਾਂਝ

1. ਲੋਕਧਾਰਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾਤਤ 15
2. ਅੱਗ ਦੀ ਵਿਥਿਆ 20
3. ਪਾਣੀ : ਯੁਗਾਂ ਦਾ ਸਫਰ 25
4. ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰ 31
5. ਪੰਜਾਬੀ ਮੈਨਾ : ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ 35
6. ਗਊ : ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਅੱਜ 38
7. ਘੋੜੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ 42
8. ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜ-ਵਿਥਿਆ 46
9. ਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰ 52
10. ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ : ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ 56

ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸਾਂਝ

11. ਭਾਰਤ-ਈਰਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਾਂਝਾਂ 65
12. ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮੀ ਸਾਂਝ 70
13. ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਦੀ ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮੀ ਸਾਂਝ 74
14. ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਯੂਨਾਨੀ-ਮੂਲਕ ਸ਼ਬਦ 79
15. ਧੁਨੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ 84

16. ਖਭਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ	89
17. ਹਨੇਰ ਅਤੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਪਸਾਰ	93
18. ਬੈਠਣ ਦਾ ਅਰਥ-ਪਸਾਰ	96
19. ਬਹੁਅਰਥਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੂਪਤਾ	104
20. ਟਰਨਰ ਦਾ ਕੋਸ਼ : ਕੁਝ ਟਿੱਪਣੀਆਂ	111
~~ਪਰਿਸ਼ਿਸਟ~~ ਸਾਡੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਕੱਪੜੇ	119
ਸੰਦਰਭ-ਸੂਚੀ	125

ਵਿਸ਼ਾ-ਪ੍ਰਵੇਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤੀ : ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਤੇ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ

ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਨਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ : ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਜਾਂ ਅੰਤਰੀਵ ਅਰਥ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਕਤ, ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ ਗੱਲ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਨਿਰੁਕਤੀ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ etymology ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਸੱਚ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਧਿਐਨ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਮਨੋ-ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਉਲਟ ਨਿਰੁਕਤੀ ਧੁਨੀ, ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਰੂਪ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ-ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਥਾਤ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਰਾਵੜ, ਮੁੰਡਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਚੰਬੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਗਰ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ, ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਜੋ ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹਨ (ਇੰਜ ਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਸਗੋਂਤੀ ਹਨ) ; ਦੂਜੇ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਦਰਾਵੜ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਦਿ-ਕਾਲੀਨ ਅਰਥਾਤ ਅਣ-ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ ; ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਰਬੀ ਜੋ ਇਕ ਸਾਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ

2

ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਦਰਾਵੜ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਸਪਰ ਅਸਬੰਧਤ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮਰਾਠੀ, ਬੰਗਾਲੀ ਆਦਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਿਛੇਤਾ ਰੂਪ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਆਦਿ ਭਾਰਤ-ਯੂਰਪੀ ਜਾਂ ਭਾਰੋਪੀ ਨੂੰ ਜਾ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁਣ ਨਾਪੈਂਦ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਜਾਂ ਮੱਧ-ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬੋਲਣਹਾਰੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਜਨਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਸਰ ਗਈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਸਥਾਨਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪ ਉੱਘੜ ਆਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਵ-ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਭਾਰੋਪੀ-ਮੂਲਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੋਲਣਹਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਸਿੰਧ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਣ ਲੱਥੇ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗਾਂ ਵਲ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਭਾਰਤ-ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਈਰਾਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਇਹ ਹਨ : (ੳ) ਬਾਲਟਕ ਤੇ ਸਲਾਵਕ (ਜਿਵੇਂ ਲਿਥੋਨੀ, ਲਾਤਵੀ; ਰੂਸੀ, ਕਰੇਸ਼ੀਅਨ, ਚੈਕ, ਪੌਲਿਸ਼ ਆਦਿ), (ਅ) ਜਰਮੈਨਿਕ (ਅਰਥਾਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਜਰਮਨ, ਡੱਚ, ਡੈਨਿਸ਼, ਸਵੀਡੀ ਆਦਿ), (ੲ) ਲਾਤੀਨੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਰੂਪ (ਜਿਵੇਂ ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਇਤਾਲਵੀ, ਸਪੇਨੀ, ਪੁਰਤਗਾਲੀ), ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਇਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਂਝਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਉਪਰੋਕਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ **ਬੀਣਾ**, ਹੋਣਾ (ਜਿਵੇਂ "ਸਚਾ ਸੋ ਥਿਆਈ"; ਗੁਰਬਾਣੀ) ਦਾ ਟਾਕਰਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ exist (ਹੋਣਾ, ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ) ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ 'ਸਥਾ' – (ਖੜਾ ਹੋਣਾ, ਠਹਿਰਨਾ) ਅਤੇ ਇਸ ਹੀ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਲਾਤੀਨੀ ਧਾਤੂ sto- ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ।

ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਧਾਤੂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਤੇ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ

ਅੰਗ ਹੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਭੇਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਜਾਤੀਪੁਣੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਕੇਵਲ ਧਾਤੂਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਅਗੇਤਰਾਂ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧਤ ਜਾਂ ਸਾਵੇਂ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਅਸਾਵੇਂ ਤੇ ਕਾਣ-ਸੂਤੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਸਜਾਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਉਪਰੇਕਤ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਾਤੀਨੀ ਮੂਲ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ *ex* ਇਕ ਅਗੇਤਰ ਵਜੋਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ *ist* ਦਾ ਅੰਸ ਧਾਤੂ *sist* ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਧਾਤੂ *sto-* ਦਾ ਆਵ੍ਰਿਤੀਸੂਚਕ (*frequentative*) ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ 'ਥੀ' ਦਾ ਅੰਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਸਥਾ-' ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਣਾ' ਇਕ ਪਿਛੇਤਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਧਾਤੂਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ **ਸਥਾਨ** ਜਾਂ **ਥਾਂ** ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ *station* ਨੂੰ ਵੀ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਗੱਲ ਪੰਜਾਬੀ **ਸਥਿਤੀ** ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ *state* (ਹਾਲਤ) ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਅਨੁਸਾਰ (ਫਾਰਸੀ-ਮੂਲਕ) ਪੰਜਾਬੀ **ਬੇਵਾ**, (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਮੂਲਕ) ਪੰਜਾਬੀ **ਵਿਧਵਾ**, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ *widow* ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਫਾਰਸੀ 'ਬੇਵਾ' ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ 'ਥ' ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'r' ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਧੁਨੀ ਦਾ ਲੋਪ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਫਰਾਂਸੀਸੀ *veuve* (ਵਿਧਵਾ) ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲਾਤੀਨੀ *vidua* ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਫਾਰਸੀ **ਬੇਵਾ** (ਜਿੰਦ ਵੇਵਾ; ਦੇਖੋ ਪਲੈਟਸ) ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ *veuve* ਇਕ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਧੁਨੀ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ।

ਉਪਰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਧਾਤੂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਥਾਈ ਅੰਗ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਧਾਤੂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਧਾਤੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ **ਅੰਨ** ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸਬੰਧ ਲਈ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ *obesity* (ਮੁਟਾਪਾ) ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਅਦ-' (ਖਾਣਾ) ਦਾ ਭੂਤ-ਕਾਰਦੰਤਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜੋ ਲਾਤੀਨੀ-ਮੂਲਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, 'es' ਦਾ ਅੰਸ ਧਾਤੂ *ed-* (ਖਾਣਾ; ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ *edible*) ਦਾ ਭੂਤ-ਕਾਰਦੰਤਕ ਹੈ (ਜਦੋਂ ਕਿ 'ob' ਇਕ ਅਗੇਤਰ ਅਤੇ *ity* ਇਕ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ)।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਂਝ ਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ **ਹਲਦੀ** ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ **gold** ਨੂੰ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਲਦੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ*। ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਇਥੇ ਫਾਰਸੀ **ਜ਼ਰਦ** (ਪੀਲਾ) ਅਤੇ **ਜ਼ਰ** (ਸੋਨਾ) ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ ਹਨ, ਬਲਕਿ 'ਹਲਦੀ' ਅਤੇ **gold** ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਵੀ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰਤਾ (ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬੀ 'ਹ' ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ **g**) ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਪੰਜਾਬੀ **ਵਾਹਨ** (ਸਵਾਰੀ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ **wagon** (ਗੱਡੀ) ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਧਾਰ-ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਸਿੱਟੇ ਕੱਢੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ 'ਬਰਤਨ' ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨਾਂ ਪਿਆ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਕਤਾ ਲਈ, ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬੀ **ਬਰਤਨ** ਅਤੇ **ਵਰਤਣਾ** ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ **utensil** (ਭਾਂਡਾ) ਅਤੇ **utilize** (ਵਰਤਣਾ) ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਇਹ ਗੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸਮੂਲਕ ਜਾਂ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਵੀ ਢੁਕਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਸਕੀਟ ਨੇ ਤਾਂ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ "It is useless to offer an explanation of an English word which will not *also* explain all the cognate forms"। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ **ਦਿਹ** (ਸਰੀਰ) ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ **ਸੰਦੇਹ**

*ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਹਰਿਤ' (ਸੋਨਾ) ਅਤੇ ਰੂਸੀ **zoloto** (ਸੋਨਾ) ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਸ਼ੱਕ, ਭਰਮ) ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਸਬੰਧਤ ਹੈ* । ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਿਰੁਕਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵਿਗਸੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਏਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਰੋਤ ਦੇਣਾ ਹੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ । ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ **ਦਰਦ** ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਾਰਸੀ **ਦਰਦ** ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ । ਅਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮੁਢਲਾ ਪੌਂਡਾ ਹੈ ; ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ । ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਸਰੋਤ ਭਾਸ਼ਾ : ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ 'ਦਰਦ' ਫਾਰਸੀ ਸਰੋਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ।

ਮੂਲ ਰੂਪ : ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ 'ਦਰਤ' ਹੈ ।

ਰੂਪ ਰਚਨਾ : ਉਪਰਲਾ ਸ਼ਬਦ ਧਾਤੂ 'ਦਰ-' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਭਾਗ (ਦ) ਇਕ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ ।

ਮੂਲ ਅਰਥ : ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ (ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ) ਪਾਟਣ ਜਾਂ ਫਟਣ ਦਾ ਹੈ ।

ਸਬੰਧਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦ : ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ 'ਦਰਦ' ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ : 'ਦਰੀਦਨ' (ਫਾੜਨਾ), 'ਦਰੀਦਾ', 'ਹਮਦਰਦੀ' ਆਦਿ ।

ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦ : ਜਿਵੇਂ 'ਦਰਦ' ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਹਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਦਾਰਿਤ' (ਫਟਿਆ) ਅਤੇ ਕਰੋਸ਼ੀਅਨ dert (ਦੁੱਖ, ਕਸ਼ਟ ; ਵਲੋਂ ਧਾਤੂ dert-, ਪਾੜਨਾ ; ਖੱਲ ਉਧੇੜਨਾ) । ਫਾਰਸੀ 'ਦਰ-' ਦੀ ਸਾਂਝ ਲਈ ਹੋਰ ਦੇਖੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ tear (ਪਾੜਨਾ, ਚੀਰਨਾ) ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ der- (ਖੱਲ ਲਾਹੁਣਾ) । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲਾਤੀਨੀ dol- (ਕੱਟਣਾ, ਵੱਢਣਾ; ਪੀੜ ਹੋਣੀ) ਵੀ ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ dolour (ਕਾਵਿਕ) ਦੁੱਖ, ਗ਼ਮ, ਅਤੇ condolence, ਸੋਗ, ਮਾਤਮ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਨਿਮਨ-ਲਿਖਤ ਹਨ :

*'ਦੇਹ' ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥ ਗੁੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ, ਅਰਥਾਤ ਗੁੰਨ੍ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਰੂਪ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਫਾਰਸੀ 'ਦੇਹ' (ਪਿੰਡ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ dough (ਗੁੰਨ੍ਹਿਆ ਆਟਾ, ਪੇਸਟ) ਦਾ ਸਜਾਤੀ ਹੈ । 'ਸੰਦੇਹ' ਦਾ 'ਦੇਹ' ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅੰਗੋ-ਦਿੱਤੇ 'ਅੰਜਨ' ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

6

1. ਅੰਜਨ : ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਰਥ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੁਰਮਾ ਜਾਂ ਕੱਜਲ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ "ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ ਜਾਕੀ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪੜਿਆ")। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਅੰਜਨ' ਦੇ ਕਝ ਹੋਰ ਅਰਥ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ "ਗਿਆਨਿ ਅੰਜਨਿ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਇਸਨਾਨੈ" ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 'ਅੰਜਨ' ਦਾ ਅਰਥ ਲੇਪ ਜਾਂ ਬਣਨੇ ਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ "ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨ ਰਹੀਐ" ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸਬੰਧਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਮਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ 'ਅੰਜੀਏ' ਵੀ ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿੰਗਾਰ ਜਾਂ ਸਜਾਵਟ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ "ਅੰਜਨ ਐਸਾ ਅੰਜੀਐ ਜੈਸਾ ਪਿਰ ਭਾਵੈ"। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਅੰਜਨ ਸਬੰਧੀ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ : (ੳ) ਸੁਰਮਾ, (ਅ) ਲੇਪ, (ੲ) ਮਾਇਆ, ਅਤੇ (ਸ) ਸਜਾਵਟ।

ਬਣਤਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ 'ਅੰਜਨ' ਜੋ ਇਕ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ 'ਅੰਜ-' ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ 'ਨ' ਦਾ ਪਿਛੇਤਰ ਵਰਤਮਾਨ-ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, 'ਅੰਜਨ' ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥ ਬਿੰਧਾ, ਲੇਸਲਾ ਪਦਾਰਥ, ਚੌਪੜ, ਚਰਬੀ ਜਾਂ ਲੇਪ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਚੌਪੜ ਜਾਂ ਲੇਪ ਦਾ ਭਾਵ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੇਪ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ। ਇਸ ਨਾਲ 'ਅੰਜਨ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਮੇ ਜਾਂ ਕੱਜਲ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਭਾਵ ਕੇਵਲ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿੰਗਾਰ-ਸਾਮੱਗਰੀ ਹੈ। ਲੇਪ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਲੇਪਣ, ਪੋਚਣ, ਲਿਸਕਾਉਣ, ਸਿੰਗਾਰਨ ਜਾਂ ਸਜਾਵਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੂਪਵਾਨ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਰਥ ਪਿੱਛੇ ਬਿੰਧੇ ਪਦਾਰਥ ਜਾਂ ਲੇਪ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਜੋ ਧੱਬੇ ਜਾਂ ਮੈਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਕੇ, ਅਸਲੀਅਤ ਜਾਂ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਕੱਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਅੰਜਨ' ਵਾਂਗ 'ਲੇਪ' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ* (ਜਿਵੇਂ "ਲੇਪ ਨਹੀਂ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾਤੇ" ; ਦੇਖੋ ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼)।

ਨਿਰੰਜਨ ਵੀ 'ਅੰਜਨ' ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਧੱਬੇ ਜਾਂ ਦਾਗ-ਰਹਿਤ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਮਲ ਜਾਂ ਉੱਜਲ ਅਤੇ ਦੱਸ-ਰਹਿਤ ਹੈ (ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਨਰੰਜਨਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਪੁੰਨਿਆਂ ਹੈ)। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਂ ਹੈ (ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ,

*'ਮਾਇਆ' ਦਾ ਆਮ ਅਰਥ ਭਰਮ, ਧੱਬਾ, ਛਲ ਜਾਂ ਪੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਰਿਪੁ' (ਸਿੰਗਿਆ ਵਜੋਂ "ਦੁਸ਼ਮਣ" ; ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ "ਧੋਖੇਬਾਜ਼, ਛਲੀਆ") ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਰਿਪ-' ਹੈ ਜੋ 'ਲਿਪ-' ਅਰਥਾਤ "ਲਿੱਪਣਾ" ਦਾ ਇਕ ਭੇਦ ਹੈ।

‘ਨਿਰੰਜਨ’ ਦਾ ਸੰਗਿਆ ਵਜੋਂ ਅਰਥ “ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਸੁੱਧ ਬ੍ਰਹਮ” ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ ‘ਅੰਜ’ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਪਰਗਟਾਉਣਾ, ਉਘਾੜਨਾ ਜਾਂ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਲੇਪਣ ਜਾਂ ਰੰਗ ਫੇਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ‘ਲਿੱਪਣਾ’ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਰੂਸੀ lep- ਦਾ ਅਰਥ ਮੂਰਤੀ ਜਾਂ ਮਾਡਲ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਗ੍ਰਿਨੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਜਾਂ ‘ਲੇਪਣ-ਪਦਾਰਥ’ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ‘ਅੰਜਨ’ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਟਰਨਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗਣਾਂ (ਗੱਡੇ ਦੇ ਪਹੀਏ ਨੂੰ ਗਰੀਸ ਦੇਣਾ) ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਉਪਅੰਜ’ (ਉਪ-ਅੰਜ) ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅੰਜਨ (ਵਿ-ਅੰਜਨ) ਜਿਸ ਦਾ ਦੁਕਵਾਂ ਅਰਥ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਅੰਜਨਾ (ਸੰਕੇਤਕ ਜਾਂ ਸੁਝਾਉ ਅਰਥ), ਅਤੇ ਵਿਅੰਗ (ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇਕ ਭੇਦ ਹੈ) ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਫਿਰ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਸ ਲੜੀ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ (ਵਿ-ਅਕਤ) ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ (ਵਿ-ਅਕਤੀ) ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਪਿੱਛੇ ਪਰਗਟਾਉ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣ ਅਰਥਾਤ ਪਛਾਣ ਜਾਂ ਸਨਾਖਤ ਦਾ ਭਾਵ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ (‘ਅਕਤ’ ਦਾ ਅੰਸ਼, ਧਾਤੂ ‘ਅੰਜ-’ ਦਾ ਭੂਤ-ਕਾਰ-ਦੇਤਕ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ‘ਰਕਤ’ ਦਾ ਸਬੰਧ ‘ਰੰਜ-’ ਨਾਲ ਹੈ)।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ unguent (ਲੇਪ, ਮੱਲ੍ਹਮ) ਪੰਜਾਬੀ ‘ਅੰਜਨ’ ਦਾ ਸਜਾਤੀ ਹੈ ਜੋ ਲਾਤੀਨੀ ungu- ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ointment ਅਰਥਾਤ ਮੱਲ੍ਹਮ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਭੇਦ ਹੈ)। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ unction (ਮੱਲ੍ਹਮ, ਲੇਪ, ਤਿਲਕ ਲਾਉਣ, ਟਿੱਕਣ) ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਲਾਤੀਨੀ ਧਾਤੂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ (unct- ਦਾ ਅੰਸ਼ ਸਬੰਧਤ ਧਾਤੂ ਦਾ ਭੂਤ-ਕਾਰਦੇਤਕ ਰੂਪ ਹੈ)। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਲਾਤੀਨੀ-ਮੂਲਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ, ਵੈਬਸਟਰ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜਰਮਨ onke (ਮੱਖਣ) ਵੀ ‘ਅੰਜਨ’ ਦਾ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਟਰਨਰ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਖੇਤਗਣੀ (ਲਹਿੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਕ ਉਪਭਾਸ਼ਾ) ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਅਾਂਦਰ (ਘਿਉ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਆਂਜਨ’ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ‘ਅੰਜਨ’ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ।

2. ਪਰਸਾਦ : ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਪ੍ਰਸਾਦ’ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ‘ਪ੍ਰ’ ਇਕ ਅਗੇਤਰ ਵਜੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਸਾਦ’ ਦਾ ਅੰਸ਼, ਧਾਤੂ ‘ਸਦ-’ (ਬੈਠਣਾ) ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਬੈਠਿਆ, ਟਿਕਿਆ, ਠਹਿਰਿਆ ਅਰਥਾਤ ਟਿਕਾਉ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਾਂ ਠਰ੍ਹੰਮਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਲਾਖਣਿਕ ਅਰਥ ਮਾਨਸਿਕ

ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਇਆ, ਕਿਰਪਾ ਜਾਂ ਮਿਹਰ ਵਿਚ ਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ (ਉਸ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਜਾਂ ਗੁਸੇ ਦੇ ਉਲਟ*), ਮਿਹਰ ਜਾਂ ਕਿਰਪਾ ਦਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰਸਾਦ' ਦਾ ਅਰਥ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਉਣ ਸਮੇਂ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਵੀ 'ਕੜਾਹ-ਪਰਸਾਦ' ਜਾਂ ਕੱਲਾ 'ਪਰਸਾਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ 'ਪਰਸਾਦਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਆਮ ਖਾਧਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ ਅਰਥਾਤ ਰੋਟੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੀ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ 'ਪਰਸਾਦ' ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਭੇਦ ਹੈ (ਜਿਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ 'ਸੰਨ' ਦਾ ਅੰਸ਼, 'ਸਦ-' ਦਾ ਭੂਤ-ਕਾਫ-ਦੇਤਕ ਹੈ)। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਿਰਮਲ ਜਾਂ ਸਵੱਛ ਦਾ ਵੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰਸੰਨ-ਜਲ' ਦਾ ਅਰਥ ਸਾਫ, ਨਿਰਮਲ ਜਾਂ ਨਿੱਤਰਿਆ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ 'ਪ੍ਰਸਾਦ' ਵੀ ਸਵੱਛਤਾ ਜਾਂ ਨਿਰਮਲਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ)।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇਕ ਪਾਸੇ "ਟਿਕਾਉ, ਸ਼ਾਂਤੀ", ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ "ਖੁਸ਼ੀ" ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਲਈ, ਦੇਖੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ placidity (ਸ਼ਾਂਤੀ, ਟਿਕਾਉ, ਠਰੰਮ੍ਹਾ) ਅਤੇ pleasure (ਖੁਸ਼ੀ, ਅਨੰਦ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ) ਜੋ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ "ਸ਼ਾਂਤੀ, ਟਿਕਾਉ" ਅਤੇ "ਨਿਰਮਲਤਾ, ਨਿਖਾਰ" ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ turbulent ਅਤੇ turbid ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਬਦ "ਉਤੇਜਕ, ਅਸ਼ਾਂਤ" ਅਤੇ "ਮੈਲਾ, ਗੰਧਲਾ" ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ sedate (ਸ਼ਾਂਤ, ਠਰੰਮ੍ਹੇ ਵਾਲਾ, ਧੀਰਜਵਾਨ) ਅਤੇ sedative (ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਵਾਈ) ਜੋ ਲਾਤੀਨੀ sed- (ਬੈਠਣਾ) ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ 'ਪਰਸਾਦ' ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ ਦੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ sedate ਦਰਅਸਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਦਿਤ (ਬਿਠਾਇਆ) ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਸਾਦ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ preside ਨਾਲ ਢੁਕਾਉ ਰਖਦੀ ਹੈ (ਇਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠਣਾ ਜਾਂ ਟਿਕਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਮੁਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਹੈ)।

3. ਅਮ੍ਰਿਤ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ 'ਅਮ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥ ਨਾ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਅਮਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਗਿਆ ਵਜੋਂ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਨਾ ਮਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਂ ਅਮਰਤਾ ਹੈ। ਰੂਪ ਦੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿਚ 'ਅ' ਇਕ ਨਾਂਹ-ਸੂਚਕ ਅਗੇਤਰ, ਅਤੇ 'ਮ੍ਰਿਤ'

*'ਪ੍ਰਸਾਦ' ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ, ਦੇਖੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਵਿਸ਼ਾਦ' (ਉਦਾਸੀ, ਰੰਜ) ਅਤੇ ਰੂਸੀ dosada (ਖਿੜ, ਚਿੜ੍ਹ; ਅਫਸੋਸ) ਜੋ ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਹਨ।

ਦਾ ਅੰਸ਼ ਮ੍ਰਿ-(ਮਰਨਾ) ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਅਮ੍ਰਿਤ, ਅਮਰ ਅਤੇ ਮਰਨਾ' ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

'ਅਮ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸਬੰਧ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ immortal (ਅਮਰ) ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ mort ਦਾ ਅੰਸ਼, ਲਾਤੀਨੀ mor- (ਮਰਨਾ) ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ambrosia (ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਹਾਰ) ਵੀ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਰੋਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਯੂਨਾਨੀ ਅਸਲੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਭੇਦ ਯੂਨਾਨੀ abrotos ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਰੂਪ *amrotos ਅਰਥਾਤ ਨਾ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਉਪਰੋਕਤ ambr- ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਬਰਿਤ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ 'ਅਮ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਇਕ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਹੈ)। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਲਾਤੀਨੀ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਮੂਲ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮ੍ਰਿਤ, ਲਾਤੀਨੀ mort- (ਮਰਿਆ) ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਮਰਦ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਵੀ ਮਰਨਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ : **ਦੇਵਤਾ** (ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਜੋਂ ਕਿ ਦੇਵਤੇ ਅਮਰ ਤੇ ਅਟੱਲ ਹਨ—ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋ ਥੜ੍ਹ-ਚਿਰਾ ਤੇ ਮਰਨਸ਼ੀਲ ਹੈ ; ਜਿਵੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਫਾਰਸੀ 'ਮਰਦ' ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ) ; **ਸਵਰਗ** (ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋ ਚੱਲਣਹਾਰ ਹੈ) ; **ਮੁਕਤੀ** (ਅਰਥਾਤ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ, ਅਮਰ-ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ) ; **ਨਾਮ-ਰਸ** (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਂ ਜੋ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ) ; **ਸਮੁੰਦਰ** **ਰਿੜਕ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਕ ਅਨਮੋਲ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ** (ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ) ; **ਦੈਵੀ ਅਤੇ ਸੰਜੀਵਨੀ ਰਸ, ਆਬੇ ਹਯਾਤ** (ਜੋ ਅਮਰਤਾ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ) ; **ਨਸ਼ੀਲਾ ਪੀਣ-ਪਦਾਰਥ, ਸੋਮ-ਰਸ, ਮਦ** ('ਆਬੇ ਹਯਾਤ' ਅਰਥਾਤ ਜੀਵਨ-ਜਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਵਿਸਕੀ', ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਜੀਵਨ-ਜਲ ਹੈ) ; **ਪਾਣੀ, ਰਸ, ਦੁੱਧ** (ਅਰਥਾਤ ਅਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਪੀਣ-ਪਦਾਰਥ) ; **ਜ਼ਹਿਰਮਾਰ ਦਵਾਈ, ਤਰਿਆਕ** (ਇਸ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਜੋਂ ਕਿ ਅਮ੍ਰਿਤ ਸੰਜੀਵਤਾ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਸਭਨਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ) ; **ਸੋਨਾ** (ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਵਧੀਆ ਪਦਾਰਥ, ਅਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ) ; **ਘਿਉ, ਮਿੱਠਾ ਜਾਂ ਸੁਆਦਲਾ ਭੋਜਨ** (ਅਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਧੀਆ ਸੁਆਦ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ)।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਯੂਨਾਨੀ ambrosia ਦੇ ਯੂਨਾਨੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ : (ੳ) ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਹਾਰ ; (ਅ) ਧਾਰਮਕ ਰੀਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਾਣੀ, ਤੇਲ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ; ਅਤੇ

10

(ੲ) ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰਮਾਰ ਦਵਾਈ ('ਅਮ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਅਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ; ਜਿਵੇਂ "ਬਹਿ ਸਾਚੇ ਲਿਖਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਖਿਆ") । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਬੰਧਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਆਹਾਰ ਤੋਂ ਫੁੱਟ, ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸੁਗੰਧਤ ਵਸਤੂ, ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਅਰਥਾਤ ਮਕਰੰਦ ਵੀ ਹਨ (ਜੋ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ) ।

4. ਸਿਪਾਹੀ : ਇਹ ਇਕ ਫਾਰਸੀ ਮੂਲ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਅਰਥਾਤ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਫਾਰਸੀ ਸਿਪਾਸ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਦੇਖਣ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਅਰਥਾਤ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇਕ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ, ਫਾਰਸੀ ਪਾਸ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਦੇਖਣ ਜਾਂ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਪਾਸਬਾਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈ) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ, ਖਿਆਲ, ਲਿਹਾਜ਼ ਜਾਂ ਆਦਰ ਦਾ ਵੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਪਸ਼- ਜਾਂ ਪਸ਼- (ਦੇਖਣਾ) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ (ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ 'ਸਪਸ਼ਟ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਹੈ) । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲਾਤੀਨੀ spec- (ਦੇਖਣਾ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ spy (ਜਾਸੂਸ, ਸੂਹੀਆ) ਵੀ ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਹਨ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਮਨੌਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਕਤਾ ਲਈ ਅਰਥਾਤ 'ਸਿਪਾਹੀ' ਤੇ 'ਸਿਪਾਸ' ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝ ਲਈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ spectator (ਦਰਸ਼ਕ) ਅਤੇ respect (ਆਦਰ) ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਪਰੋਕਤ ਲਾਤੀਨੀ ਧਾਤੂ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ । ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਫਾਰਸੀ 'ਪਾਸਬਾਨ' ਅਤੇ 'ਪਾਸ' ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸਾਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ guard (ਪਹਿਰੇਦਾਰ, ਰਾਖਾ) ਅਤੇ regard (ਆਦਰ, ਸਤਿਕਾਰ) ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਹੀ ਸਰੋਤ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ ।

5. ਖਾਰੇ : ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਟੋਕਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ 'ਖਾਰੇ ਬੈਠਣ' ਜਾਂ 'ਖਾਰੇ ਬਿਠਾਲਣ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਫੇਰੇ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾੜੀ ਜਾਂ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਟੋਕਰੇ ਉਪਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਦਾ ਭਾਵ ਫੇਰਿਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ।

'ਖਾਰੇ' ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਸ਼ਾਰਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਟੋਕਰਾ ਹੈ । ਇੰਜ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ 'ਖਾਰੇ' ਦਾ ਛੇਕਦਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ

ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਅਲਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖਾਰਾ ਇਕ ਛਾਣਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮੱਛੀਆਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਖਾਰਾ (ਟੋਕਰਾ) ਅਤੇ ਝਾਰਾ (ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛਾਣਨਾ) ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ (ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੇਖੋ ਟਰਨਰ)।

‘ਖਾਰੇ’ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਸ਼ਰ- ਧਾਤੂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਗਣਾ ਜਾਂ ਵਹਿਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਘੁਲਣਾ ਜਾਂ ਢਲਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਝਰਨਾ ਤੇ ਖਰਨਾ ਜੋ ਇਕ ਹੀ ਸਰੋਤ ‘ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ (ਸੰਗਿਆ ਵਜੋਂ) ਅਰਥ ਹਲਵਾਈਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਛਾਣਨਾ, ਅਤੇ ਚਸਮਾ ਅਰਥਾਤ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਗਣ ਦਾ ਭਾਵ; ਅਤੇ (ਕ੍ਰਿਆ ਵਜੋਂ) ਵਗਣਾ, ਵਹਿਣਾ ਜਾਂ ਚੋਣਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ‘ਖਾਰੇ’ ਅਰਥਾਤ ਛਾਣਨੇ ਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਮਿਸ਼ਰਤ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਛੇਕਾਂ ਦੁਆਰਾ “ਵਹਾਉਣ ਜਾਂ ਚੁਆਉਣ” ਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਛਤ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਅਣਇੱਛਤ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣੀਕਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧਾ ਵਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਧਿ-
ਐਨ ਲਈ ਚਰਚਿਤ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨਗੋਚਰੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

1

ਲੋਕਧਾਰਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ

ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪ, ਜਿਵੇਂ (ਲੋਕ) ਗੀਤ, ਨਾਚ, ਅਖਾਣ, ਕਲਾਕਾਰੀ ਆਦਿ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਧੜਕਣਾਂ ਹਨ। ਇੰਜ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਜੀਵਨ ਰੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਲਾਖਣਿਕ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ; ਅਜਿਹੇ ਲਾਖਣਿਕ ਅਰਥ ਜੋ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੋਚਣੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਵਿਚਾਰ-ਗੋਚਰੇ ਸ਼ਬਦ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹਨ।

ਚਰਖਾ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇਕ ਬੇਜਾਨ ਢਾਂਚਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਗ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਝੂਠ-ਮੂਠ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਜੀਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਝੂਠ-ਮੂਠ ਜਾਂ ਬਣਾਵਟ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੀ ਕਲਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੱਲ ਇੰਜ ਹੈ ਕਿ ਚਰਖੇ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਫੱਟਾਂ ਦੇ ਦੋਨੀਂ ਪਾਸੀਂ ਖੜ੍ਹਵੇਂ ਦਾਅ, ਗੁਲਾਈਦਾਰ ਘਾੜਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਲੱਕੜਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਉੱਚੀਆਂ ਤੇ ਮੋਟੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੰਜੇ ਦੇ ਪਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਸਿਰਾ ਗੋਲ-ਮੋਲ ਤੇ ਭਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਠੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੂੰਡੇ ਅਰਥਾਤ ਲੜਕੇ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਚਰਖੇ ਦੇ ਤੱਕਲੇ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਲੱਕੜਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਮੂੰਨਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਘੱਟ ਉੱਚੀਆਂ ਤੇ ਘੱਟ ਮੋਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ ਚਰਖੇ ਦੀਆਂ ਮੂੰਨੀਆਂ ਅਰਥਾਤ ਕੁੜੀਆਂ ਜਾਂ ਕਾਕੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁੰਡੀਆਂ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਨ ਵੀ ਇਥੇ ਹੀ ਟੁਟਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁੰਡੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਰਥ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਜਾਂ ਮੂੰਨੀ ਦੇ ਵੀ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਸ਼ਬਦ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰੀ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਛੁਟਾਈ ਅਤੇ ਸਨੇਹ ਦੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਲੱਕੜਘਾੜੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਦਾਦ ਦੇਵੋਗੇ ਜਿਸ ਨੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਛੂਹ ਨਾਲ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਡੇ ਜਾਂ ਕੁੜੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਕਠ) ਪੁਤਲੇ ਜਾਂ ਪੁਤਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਜਾਂ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਕਲਪਿਤ ਰੂਪ ਹੈ।

“ਧਨ ਧਨ ਘੁਮਿਆਰੀਆਂ ਦੇ ਜਿਗਰੇ, ਘੁਮਾਰ ਚੱਲੇ ਆਰਕੰਦ ਨੂੰ” (ਇਸ ਟੱਪੇ ਦਾ ਸਬੰਧ, ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸਥਿਤ, ਗੜ੍ਹਦੀਵਾਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨਾਲ ਹੈ।)

ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਚੀਨੀ ਮੂਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾਂ ਵੀ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ‘ਚੀਨੀ’ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ; ਜਿਵੇਂ ‘ਚੀਨੀ ਦੀ ਪਲੇਟ’) ਦਾ ਮੂਲ ਸਬੰਧ ਚੀਨੀ ਸਿੱਟੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ china ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਕਬਾਬਚੀਨੀ’ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਵਾਈ ਵਜੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਅੰਸ਼ ਅਰਬੀ ‘ਕਬਾਬ’, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ‘ਚੀਨੀ’ ਅਰਥਾਤ ਚੀਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ, ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਸਾਡੀ ‘ਦਾਲਚੀਨੀ’ ਵਿਚ ਵੀ ਚੀਨ ਦਾ ਨਾਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਦਾਰੁਚੀਨੀ’, ਅਤੇ ਸ਼ਾਬਦਕ ਅਰਥ ਚੀਨੀ ਲੱਕੜੀ ਜਾਂ ਛਿਲਕਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਦਾਲਚੀਨੀ ਦਾ ਘਰ ਈਸਟ-ਇੰਡੀਜ਼ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਮਾਲ ਦੀ ਤਜਾਰਤ ਚੀਨੀ ਸੈਦਾਗਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨਾਂ ਪਿਆ। ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ‘ਖਤਾ’ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Cathay ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚੀਨ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਂ ਹੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰੀ ਚੀਨ ਦਾ)। ਪੰਜਾਬੀ ‘ਖਤਾਈ’ (ਫਾਰਸੀ ‘ਨਾਨ-ਖਤਾਈ’) ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ‘ਚਾਹ’, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਭੇਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ tea ਹੈ, ਚੀਨੀ cha ਜਾਂ te ਤੋਂ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਫਲਦਾਰ ਦਰਖਤ ‘ਲੀਚੀ’ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੂਪ (litchi), ਅਤੇ ‘ਲੁਗਾਠ’ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੂਪ loquat) ਵੀ ਚੀਨੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੰਮ-ਪਲ ਹਨ।

ਸੰਦਰਭ-ਸੂਚੀ

ਪੰਜਾਬੀ

- ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ : ਸਮ-ਅਰਥ ਕੋਸ਼, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1969
ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), : ਨਿਰੁਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 1972
ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, : ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ
ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, : ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ-ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, 1974
ਭਾਈ ਮੱਯਾ ਸਿੰਘ, : ਪੰਜਾਬੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, 1961

Hindi, Urdu

- Platts, J.T.*, : A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English, University Press, Oxford, 1974
Ram Chandar Verma, : Manak Hindi Kosh, Hindi Sahitya Sammelan, Prayag, 1965

Sanskrit

- Monier-Williams*, : A Sanskrit-English Dictionary, Oxford 1956
Monier,
Turner, R.L., : A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages, Oxford, 1966

Persian

- Steingas F.*, : A Comparative Persian-English Dictionary, London, 1947

Russian

- Gurbakhash Singh & Anuferiyev F, F.*, : Russi-Panjabi Shabad-Kosh, Moscow, 1979

126

Smirnitsky, A.I., : Russian-English Dictionary, Moscow, 1961

Wheeler, Marcus, : 'Oxford Russian-English Dictionary,' Oxford 1972

Greek

Liddell, H.G. & Scott, R., : A Greek-English Lexicon, Oxford, 1961

English

Buck, C.D., : A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, Chicago, 1949

Dutch, R.A., : Roget's Thesaurus, Penguin Books, 1970
Encyclopaedia Britannica

Gove, P.B. (Ed.). : Webster's Third New International Dictionary, Chicago, 1966

Guralnik, D.B. (Ed.). : Webster's New World Dictionary, Second College edition, 1970

Klein, E. : A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, New York, 1960

Skeat, W.W., : An Etymological Dictionary of the English Language, Oxford, 1956

Yule, H. & Burnell, A.C. : Hobson-Jobson, Oriental Publishers, Delhi, 1968